

Klasik Türk Şiirinde Osmanlı Bayrakları Üzerine Bir Bakış**Fatıma AYDIN*****Makale Bilgisi**

Makalenin Türü: Araştırma makalesi
 Makalenin Geliş Tarihi: 19.05.2025
 Makalenin Kabul Tarihi: 19.07.2025
 DOI: 10.54970/turkuaz.1702222

ÖZET

Türk milleti için bayrak, varoluşlarının sembolüdür. İlk Türk bayrakları mızrak ucuna geçirilen "tuğ" iken zamanla kumaş parçalarından oluşan "batrak"a dönüşmüştür. Batrak kelimesi bugün bayrak olarak telaffuz edilmektedir. Osmanlı döneminde bayrak kelimesinin yanında sancak, rây, râyet ve livâ kelimeleri de kullanılmıştır. Günümüzde devletler tek bir bayrak ile temsil edilse de Osmanlı devletinde birden fazla bayrak bulunmaktadır. Ordu, hanedan, donanma bayrakları yanında tarikatların da kendilerine ait bayraklar vardır. Bu çalışmada, Osmanlı şairlerinin eserlerinde bayrak hakkında verdikleri bilgiler incelenmiştir. Klasik Türk edebiyatı şairleri Osmanlı döneminde kullanılan bayrak renklerini beyaz, kırmızı, ala (karışık), sarı, kırmızı-sarı-yeşil, siyah, turuncu ve yeşil olarak vermişlerdir. İslamiyet öncesi ve sonrası inançlar, bayrak renklerinin seçiminde etkilidir. Bayraklar, düz bir zemine sahip olabileceği gibi üzerlerine çeşitli motifler işlenebilir. Osmanlı şairleri; bayrakların üzerine nakşedilen desenlerden güç timsali olan aslan ve ejderhadan, bereket sembolü balıktan, göğün hükümdarı olan güneşten ve aydan bahsetmişlerdir. İnce dokuma olan şâlî, vâlâ ve zer-beftin yanında kalın dokunmuş dârâyî ve pergâle kumaşlarında da bayrak biçilmiştir. Bayraklar; altın alemlerle, tuğlarla, mehçe ve gümüş kutulara konulmuş Mushaflarla süslenmiştir. Şairler bayrak açmanın, fethe, isyana ve savaş açmaya işaret olduğunu ifade etmişlerdir. Bayrağın taşınması ve asılması konusundaki âdetlere divanlarda yer verilmiştir.

Content of this Journal is licensed
 Under Creative Commons Attribution
 NonCommercial 4.0 International
 (CC BY-NC 4.0)

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Divan, Bayrak, Alem, Sancak.

A Look at Ottoman Flags in Classical Turkish Poetry**ABSTRACT**

For the Turkish nation, the flag is the symbol of their existence. While the first Turkish flags were "tuğ", which was threaded on the tip of a spear, over time it turned into "batrak", which consisted of pieces of cloth. The word batrak is pronounced as flag today. During the Ottoman period, besides the word flag, the words sancak, rây, râyet and livâ were also used. Although states are represented by a single flag today, the Ottoman state had more than one flag. In addition to the flags of the army, dynasty and navy, the cults also had their own flags. In this study, the information given by Ottoman poets about the flag in their works is analyzed. The poets of classical Turkish literature gave the flag colors used in the Ottoman period as white, red, ala (mixed), yellow, red-yellow-green, black, orange and green. Pre- and post-Islamic beliefs are effective in the choice of flag colors. Flags can have a plain ground or various motifs can be embroidered on them. Ottoman poets mentioned the lion and dragon as symbols of power, the fish as a symbol of fertility, the sun and the moon as the ruler of the sky, among the designs embroidered on the flags. In addition to the finely woven şâlî, vâlâ and zer-beft, flags were also embroidered on thickly woven dârâyî and pergâle fabrics. Flags were adorned with gold realms, brigades, mehçe and Mushafs placed in silver boxes. Poets expressed that unfurling the flag was a sign of conquest, rebellion and waging war. The customs of carrying and hanging the flag are included in the diwans.

Keywords: Classical Turkish literature, Diwan, Flag, Alem, Banner.

* Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Osmaniye/Türkiye. E-mail:
faydin@osmaniye.edu.tr ORCID Id: 0000 0002 6245 4492

GİRİŞ

Bir ülkenin bağımsızlığının sembolü olan bayrak, geçmişten günümüze Türk halkı için kutsal kabul edilmiştir. O, Türkler için kumaştan biçilmiş bir nesneden öte değerli millî bir varlıktır. Türkler tarih boyunca birçok beylik, devlet ve imparatorluk kurmuştur. Her biri farklı desen ve renkte bayraklar kullanmışsa da bayrağın hepsindeki anlamı bağımsızlıktır. Bu nedenle Türkler için bayrak, var oluşlarının sembolüdür.

Tarihte bilinen ilk Türk bayrakları, tuğlardır. Tuğlar önce kutsal sayılan Tibet öküzü kuyruğundan yapılırken zamanla at kuyruğundan yapılmıştır (Pakalın, 1993: 116-118). Zamanla tuğlar at kılından yapılmaya başlanarak bayrakların yanında hükümlerlik alameti olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut; tuğ, kös (davul) ve bayrağı hükümdarlık alameti olarak vermiştir. Mehter takımlarında tuğ ve bayrak birlikte bulunur. Dokuz tuğ, Türklerde hanlık sembolü olmuştur. Dokuz tuğ, sefere çıkan padişahın otağının önüne dikilmiştir (Çoruhlu, 2012: 41).

Bayrak kelimesinin metinlerde rastlanılan en eski hali batraktır. *Divanu Lügati't-Türk'te "batrak"*, mızrak ucuna bağlanmış ipek parçaları olarak tanımlanmaktadır. Tarihte bilinen kumaştan ilk Türk bayrakları bu ipek parçalarıdır. Bu kelime zamanla bayrak şeklinde telaffuz edilmiştir (Aydoğmuşoğlu, 2013: 51). Bayrak direğinin üstüne yerleştirilen başlarda at kılından daha sonra altından ve diğer madenlerden yapılmış kurt başları, alem olarak kullanılmıştır (Ögel, 1984: 197). İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan Türk devletleri çeşitli renklerde bayraklarla temsil edilmişlerdir. Bu bayrakların üzerinde boy alametleri, çeşitli hayvanların resimleri (ejderha, aslan, kuş vb.) veya gök cisimlerinin şekilleri (hilal, güneş vb.) bulunmaktadır (Sümer, 1959: 420).

Osmanlı döneminde bayrak ve sancak kelimeleri çoğu zaman aynı anlama gelmektedir. Pakalın, sancak kelimesini "*orduların, temsil ettikleri devletin nişanı olarak, kullanmış oldukları bayrağın adı*" olarak tanımlamıştır (1993, C.III: 116). Şahin ise sancak kelimesini "*bayrak ve tuğ gibi özellikle toprağa dikilen, bir anıtın veya geminin üstünde devamlı dalgalanan ve bir sembol bildiren flama, denizcilikte geminin sağ tarafı, Osmanlı Devleti'nde bir bölge veya gelir getiren has*" şeklinde tanımlamaktadır (2009: 97). Klasik Türk Şiirinde bayrak anlamına gelecek şekilde sancak yanında livâ ve râyet/rây kelimeleri de beyitlerde geçmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde birden fazla renkte ve şekilde bayrak kullanılmıştır. Osmanlı devletinin bilinen ilk bayrağı beyaz renktedir. Bunun nedeni Osman Gazi'ye Selçuklu Devleti tarafından gönderilen alemin beyaz renkte olmasıdır (Pakalın, 1993: 48). Devletin ilk yıllarında kızıl sancak, saltanat sancağı olarak kabul edilmiştir. Osmanlıda saltanat sancağına "*Livâ-yı Saadet*", "*Alemhay-ı Osmani*" veya "*Alem-i Padişahi*" denilmiştir (Uzunçarşılı, 1945: 240). Savaş esnasında saltanat sancakları padişahın arkasında yer almıştır. Zamanla beyaz ve kırmızı renkli sancakların yanında yeşil, siyah ve sarı gibi renklerde sancaklar da saltanat sancağı hâline gelmiştir. Arifi, *Süleymannâme* adlı eserinde Kanunî devrinde saltanat sancaklarının sayısını yedi olarak belirtir. Bu sancaklar bir yeşil, bir beyaz, bir sarı-kırmızı, iki kırmızı, iki kırmızı-yeşil olacak şekildedir (Uzunçarşılı, 1945: 242).

Osmanlı ordusunda ve donanmasında ocak adı verilen her askerî sınıfın kendine ait bayrağı bulunur. Osmanlı ordusu tımarlı sipahiler ve kapıkulları olmak üzere temelde iki sınıfa bölünür. Tımarlı sipahiler savaş zamanında asker, barış zamanında toprak sahipleridir. Kapıkulu askerleri doğrudan padişaha bağlı, ulufe adlı ücreti alan askerlerdir. Kaynaklarda yeniçeri ocağına ait birçok bayrak bahsedilmektedir. Beyaz bayrak dışında ocağın alay bayrağı, kethüda bayrağı, bölük bayrakları ve orta bayrakları bulunmaktadır. Ocağın alay bayrağı sarı-kırmızı renktedir. Yarısi yeşil diğer yarısi kırmızı olan bayrakların bazılarının üzerinde Zülfikâr resmedilmiştir (Sakaoğlu & Akbayrak, 2002: 177). Sipahi bölüğünün kızıl, silahtar bölüğünün sarı, sol gariplerin alaca bayrakları vardır (Yücel, 1981: 51). Bunların dışında tarikatlar da kendilerine has sancaklara sahiptirler. Bu sancakların üzerindeki desenlerden alemlerine kadar sembolik anlamları bulunur (Güler, 2018: 358).

Edebiyat toplumun kültürünü ve tarihini gelecek nesillere taşır. Bayrak hakkında geçmişten günümüze Türk edebiyatında şiirler yazılmıştır. Osmanlı'yı sembolize eden bayraklar hakkında bilgi

edinmek isteyenler için divanlar önemli kaynaklardır. Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanlarında bayrak kelimesini nasıl ele aldıkları incelenmiştir. Şiirlerden yola çıkılarak Osmanlı döneminde hangi bayrakların kullanıldığı tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışma sırasında bayrak adına bilgi veren beyitler tespit edilerek bahsettikleri konu başlığı altında incelenmiştir. Aynı konuda bilgi veren birden fazla beyit tespit edildiğinde tekrara düşmemek adına içlerinden biri seçilerek örnek olarak sunulmuştur.

DİVAN ŞAİRLERİNİN GÖZÜNDEN OSMANLI BAYRAKLARI

Şairler yaşadıkları toplumu, dönemi ve kültürü şiirlerine taşımışlardır. Osmanlı şairleri, Osmanlı bayraklarını ve özelliklerini çeşitli vesilelerle eserlerinde anmışlardır. Osmanlı şairlerin gözünden bayraklara bakmak, yaşadıkları dönemde kullanılan bayraklar konusunda bilgi sağlamaktadır. Şairler, divanlarda bayraktan bahsederken Osmanlı döneminde bayrak yapımında kullanılan kumaşlardan, bayrak renklerinden, bayrak üzerine işlenen şekillerden, bayrak süslemelerinden, bayrak çevresinde gelişen âdet ve geleneklerden de bahsetmişlerdir.

1. Bayrak Renkleri

Türklerin bayrak rengi seçiminde inançların etkili olduğunu görülmektedir. İslamiyet öncesi Türk toplumunda kızıl/kırmızı renk ateş koruyucu ruhu ile bağdaştırıldığından bayraklarda kızıl renk tercih edilmiştir. Bu renk; İslam öncesi Türk toplumlarında olduğu gibi İslam sonrasında da Türk bayraklarında tercih edilmiştir. Hem Selçuklular hem de Osmanlılar bu rengi hanedan bayrağı için kullanmışlardır. Günümüzde de bu renk millî sembolümüz olan bayrağımızın rengidir. Sarı renk ise altını çağrıştırmaya ile dünyevî zenginliği temsil eder. Yeşil renk hem tabiatın canlanmasını hem de İslamiyet'in kabulünden sonra İslam'ı temsil etmiştir. Yeşil, sarı ve kırmızı rengin bir arada ilk kullanımı Orhan Gazi dönemine dek ulaşır (Genç, 1996: 45). Bu renkler dışında renklere de Türk toplumunca anlamlar yüklenmiştir. Ak/beyaz renk; saflığı temsil ederken siyah renk, kuzeyi, soğuğu ve kışı ifade etmiştir. Türk mavisini olarak bilinen turkuaz veya gök mavisini, suyu ve göğü işaret eder. Bu renk yücelik, bereket, sonsuzluk, türeyiş ve huzuru sembolize eder (Heyet, 1996: 55-61). Divanlarda bahsedilen bayrak renkleri alfabetik olarak şöyledir:

a. Ak (Beyaz)

Beyaz renk, Türk kültüründe arılığı, duruluğu, adaleti ve yüceliği ifade eder. Devlet büyükleri savaş sırasında bu rengi giyinmişlerdir. Yaşlandıkça saç ve sakalın ağarması, kişinin ulu ve akıllı oluşuna dair belirti olarak görülmüştür. Beyaz renk, batı yönünü ifade etmiştir (Ögel, 2000: 133). İslamiyet'le birlikte Türk kültüründe beyaz renge verilen değer devam etmiştir. Hazreti Muhammed'in biri siyah diğeri beyaz olmak üzere iki bayrak kullandığı rivayet edilmiştir. Hazreti peygamber, kendisine tâbi olan kabilelere beyaz bayrak göndermiştir (Köprülü, 1992: 282). Selçuklular da Osmanlı'ya devlet nişanesi olarak beyaz bayrak gönderdiğinden Osmanlı Devleti'nin ilk bayrağı beyaz kabul edilir. Beyaz ipek kumaş üzerine simle yazı nakşedilen bu bayrak, saltanat bayraklarından biridir (Gündüzöz, 2018: 171). Ak bayrak, divanlarda olumlu mefhumlarla ilişkilendirilmiştir. Şairler ak sancağı beyaz tenli bir sevgiliye; sancağın yanında bulunan padişahlık tuğunu ise bu sevgilinin güzel kokulu saçına benzetmişlerdir:

"Salınur ak sancak serv-i sîm-endâma dönmişdür

Çözülmiş tug-ı şâhî benzeyüp zülfi mutarrâya"

Âşık Çelebi (Kılıç, 2017, G. 13/2)¹(Salınan ak bayrak, gümüş endamlı selvi gibi olan sevgiliye dönmüştür. Şahi tuğ, sevgilin kokulu saçına benzeyerek çözülmüştür.)

¹ Beyit bilgisi verilirken şâirin ismi yanında parantez içerisinde divanı hazırlayan araştırmacı, eserin basım yılı, nazım biçimi (Gazel G., Kaside Kas., Kıta K. vb.) numarası/beyit numarası verilmiştir.

Yahya Bey, beyaz giysisi ve altın işlemeli başlığıyla genç sevgilisini Osmanlı'nın ak sancağına benzetmiştir:

“Altun üsküflü cuvânum ak libâs ile bugün

Ak sancağına dönmüş Âl-i ‘Osmânun hemân” Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1997, G.300/3)

(Altın başlığı ve ak giysisiyle genç sevgilim bugün hemen Âl-i Osman'ın ak sancağına dönmüş.)

Ak bayrak, saltanat bayraklarının biridir. Savaş meydanında padişahın bulunduğu yerde onun arkasında durur. Bu nedenle ak sancağın açılması savaşın başladığına işaret etmektedir:

“Çekelüm gün gibi ak sancağ-ile şarka çeri

Kara toprağa karalum kıralum surh-seri” Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1977, Kas. 7/1)

(Güneş gibi beyaz bayrakla doğuya asker çekelim. Kızılbaşı kıralım, kara toprağa karalım.)

Kızılbaş ile savaş isteğinde özellikle ak bayrak çekmek istenilmektedir. Bu açıdan ak bayrak Sünni İslam'ı da temsil etmektedir:

“Çeküp ak sancağı vardukda haşyetden ne mümkindür

Ola hergiz kızılbaşun kara başına dermânı” Kara Fazlî (Özkat, 2005, Kas. 17/8)

(Ak sancağı çekip varınca her kızılbaşın kara başına korkudan derman olması mümkün değildir.)

Ak bayrak savaşı ve aşkı hatırlattığı gibi şairlere farklı hikayeleri de anımsatmıştır. Hayali Bey, ak sancak ile Hazreti Yusuf kıssası arasında benzerlik kumuştur. Kıssaya göre Hazreti Yakup, oğlunu kaybetmenin acısıyla o kadar süre ağlamıştır ki gözleri görme yetisini yitirmiştir. Hazreti Yusuf, kardeşleriyle yeniden kavuştuğunda gömleğini babasına gönderir. Gömleği gözlerine süren Hazreti Yakup, yeniden görmeye başlar. Hayali Bey, ak bayrağı bu mucizevi gömleğe benzeterek İstanbul'u aydınlattığını dile getirir:

“Ak sancak kıldı İstanbul'u ruşen nitekim

Dide-i Ya'kûbu açdı Yüsufun pîrâheni” Hayali Bey (Tarlan, 1945, G. 80/2)

(Ak bayrak İstanbul'u aydınlattı. Sonuçta Hz. Yakup'un gözünü Hz. Yusuf'un gömleği açtı.)

b. Al (Kırmızı/Kızıl)

Kırmızı renk, tarih boyunca Türkler tarafından büyük değer görmüştür. Renk-yön ilişkisi ile kırmızı renk güneyi ifade etmiştir. Bu renk, Türkler için güç ve iktidar sembolü olmuştur. Özellikle Oğuz Türkleri arasında al bayrağa değer verilmiştir. İslamiyet öncesi Türk toplumunda kırmızı renk, ateşle ilişkilendirilmiştir. Ateş kültürünün bu renge verilen değerle ilişkisi olduğu belirtilmiştir (İnan, 1976: 265). Ögel, bu rengi ifade etmek için kızıl kelimesinin yaygın olduğunu bildirmiştir. Kızıl kelimesi Eski Türkçede altın da ifade etmektedir. Elinde kızıl elma veya altın küre tutan padişah figürü de Türklerin dünyaya hükmetme isteğinin simgesidir (Çoruhlu, 1995: 187). XI. yüzyılda bayrakların kızıl renkte yapıldığına dair Kaşgarlı Mahmut şöyle demektedir:

“Ağdı kızıl bayrak

Tağdı kara toprak”

(Kızıl bayrak açıldığı zaman kara toprağı havalandırdı.) (Kaşgarlı Mahmut, 2006: 365).

Kırmızı, Türklerde özellikle saltanat rengi olarak kullanılmıştır. Karahanlılar ve Selçuklular döneminde saltanat bayrakları, tuğları, otağları, gölgelikleri (çetr) ve hatta çizimleri bu renktedir (Koca, 2000: 125). Osmanlı İmparatorluğunda da saltanat bayraklarından biri, kırmızıdır. Vezir bayraklarının da kırmızı olduğunu Üsküdarlı Aşkî'nin Vezir Ayas Paşa'yı öven şiirinden anlaşılır:

“Şâh ile kılta alaylar bağlayup azm-i gazâ

Kûh u deşti al bayraklarla eyler lâlezâr” Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, K. 36/26)

(Padişah ile savaşa niyetlenip alaylar bağlarsa, al bayraklar dağı taşı lale bahçesine çevirir.)

Savaş tasviri yapılırken bahçe mazmunlarına klasik Türk şiirinde sıklıkla yer verilir. Mu'îdî, gülü padişah onun çevresinde açan kırmızı laleleri padişahın yanında duran al saltanat bayrakları olarak tahayyül etmektedir:

"Lâleler çekdi yanınca âl bayraklar yine

Öyle benzer kim çemen mülkinde sultân oldı gül" Mu'îdî (Tanrıbuyurdu, 2018, G. 268/4)

(Laleler yine yanında al bayraklar çekince gül, çimenlik ülkesine sultan olmuşa benzer.)

Klasik Türk şiirinde şair kendini çaresiz bir âşık olarak tanımlar. Bu âşık acı içerisinde beli iki büklüm olmuş, yüzü sapsarıdır. Âşık şair, o denli ağlar ki gözlerinden kanlı gözyaşları dökmektedir. Bu dökülen kan âşığın yüreğinden, ciğerinden gelmektedir. Şairler bu kanlı gözyaşlarını al bayrağa benzetirler:

"Kaddün üstinde dil-i hûnînüm oynar dir gören

Şol kızıl sancak çeken kankı ilün sultânıdır" Ahmet Paşa (Tarlan, 1992, G.90/6)

(Boyunun üstüne kanlı yüreğimin oynadığını gören, "Şu kızıl sancak çeken hangi ülkenin sultanıdır?" der.)

c. Ala (Alaca/Karışık renkli)

Bayraktan bahsedilen bazı beyitlerde, ala renkten bahsedilmiştir. Ala kelimesi Dede Korkut destanında *"ala çadır, ala leşker"* şeklinde kullanılmıştır. Ala, çok renkli, alaca, anlamlarına geldiği gibi göz ile kullanıldığında ela rengini ifade etmektedir. Bir renk olarak ala, kırmızıya yakın kahverengiyi, açık kestane rengini de ifade etmektedir (Rezaei, 2018:10). Divanlarda ala renkli bayrakların akıncılara ait olduğuna dair ipuçları bulunmaktadır. Osmanlı devletinin Balkanlara yerleşmesinde akıncıların rolü mühimdir. Bu akıncı aileler arasında şiirlerde sıkça anılan isimlerden birisi de Evrenos Bey ve ailesidir. Evrenos Bey, cesur ve zeki bir savaşçı, zengin bir akıncı beyidir (Kılıç, 2011: 132). Hem Bizans hem de Osmanlı kaynaklarında Vardar Yenicesini başkent haline getiren Evrenosoğlu ailesine yer verilmiştir. Divanlarda bu akıncı ailesinin ala bayrak ile temsil edildiği ifade edilmiştir:

"Evrenüslü koç yiğitler sağ u sol u pîş ü pes

Ala bayraklı 'alemler yürüsün bî-şümâr" Rumelili Zaifi (Akarsu, 1995, K.6/26)

(Evrenoslu koç yiğitler sağda solda önde geride sayısız ala bayraklı alemler yürüsün.)

Birden fazla renge sahip olduğu için bu bayrağa rengin (renkli) de denilmiştir. Sehî Bey, bahar ile kış mevsimlerini savaşan iki orduya benzeterek renkli/ala bayrağı bahar ordusunun bayrağı olarak tahayyül etmiştir:

"Ezhâr-ı çemen şâmı çeküp râyet-i rengîn

Sayfun hademi ide şitâ ceyşini yağmâ" Sehî Bey (Yekbaş, 2020, Kas. 11/38)

(Çimenliğin çiçekleri akşamı alaca bayrağı çekip kış ordusunu yağmalayarak onu yazın hizmetkârı etsin.)

Alaca bayraklar çok renkli oluşu ile tavus kuşuna da benzetilmişlerdir:

"Gâlibâ tâvûs-ı cennet-âşiyânundur senün

Açdı gûyâ kûyuna uçmaga bâl ü per livâ" Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1997, Kas. 15/23)

(Galiba bayrak, senin cennet yuvanın tavus kuşudur. O, mahallene uçmak için kanat açtı.)

d. Altın (Sarı)

Sarı renginin birçok tonu olmasına rağmen bayraklarda kullanılan Türk sarısı olarak da belirtilen altın sarısıdır (Kafalı, 1996: 50). Sarı renk altının ve güneşin rengi olarak olumlu anlamlar taşır. Türk

mitolojisinde sarı, dünyanın merkezini ifade eder (Yıldız, 2020: 40). Sarı renkli bayrakların kullanımı Türk tarihinde uzun bir geçmişe sahiptir. Bilinen ilk Türk devleti olan Asya Hun Devleti'nin bayrağı sarı zemin üzerine sarı ejderha şeklindedir. Batı Hun devletinin bayrağı ise sarı düz zemindir. Uygur devletinin bayrağı sarı zemin üzerine çizilmiş kadın ve erkek figüründen oluşur (Yıldırım, 2020: 50). Osmanlı devleti bu geleneği devam ettirerek sarı bayraklara ordusunda yer vermiştir. Şairler eğlence meclisini aydınlatan mumun ışığını sarı renkli bayrağa benzetmişlerdir:

*'Aş ehli cem olsun gelsün yanına çünkü
Meydân-ı bezme geldi zerrîn livâsı şem'ün*

Emrî (Saraç, 2002, G. 281/3)

e. Kızıl-sarı-yeşil

Osmanlı bayrakları tek renkten oluştuğu gibi birden fazla renkten de meydana getirilmiştir. Şairler âhı bir bayrak olarak betimlediklerinde kızıl, sarı ve yeşil renklerin bir arada kullanıldığı bayraklardan bahsetmişlerdir. Bu şiirlerde âh, bir kıvılcım gibi hayal edildiğinden kızıl, sarı ve yeşil renkli bir bayrağa benzetilmiştir:

"Bende-i 'ışkam velîkin şu'le-i âhum gören

Dir ki sancak çekdi bir sultân kızıl saru yaşıl" Muhibbî (Ak, 1987, G. 274/5)

(Aşkın kölesiyim. Ama ahımın kıvılcımını gören, "Bir sultan, kızıl sarı yeşil bir bayrak çekti!" der.)

f. Siyah

Siyah renk, Türk mitolojisinde olumsuz varlıkları sembolize eder. Kara ruhlar inancı bu sembolizmin önemli örneklerinden biridir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde kara otağ evladı olmayan kişiler için kurulur, düşman kara donlu kâfir olarak tanımlanır. Türkçede şanssızlığın, mutsuz yaşam, kara baht olarak ifade edilir (Yıldız, 2020: 35). Fakat bayrak için kullanıldığında bu olumsuz anlamın yerini olumlu bir ifade almaktadır. Çünkü siyah bayrak, Hazreti Muhammet'e ait olduğu rivayet edilen bayraklardan biridir. Bu bayrak, "*Sancak-ı şerif*" olarak anılmıştır. Bu bayrak önce Emevîler'e ondan sonra Abbasîlere geçmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethedince bu sancağı İstanbul'a getirmiştir (Gökbilgin, 1966: 189). Kanuni döneminde hacılar ve surre alayı ile bu bayrak Mekke'ye gidip gelmiş, daha sonra yalnız seferlerde kullanılmak üzere sarayda saklanmıştır. II. Mahmut, yeni kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna has siyah renkli sancaklar yaptırarak üzerlerine kelime-i şahadet veya Fetih ayetleri naksettirmiştir. (Köprülü, 1992: 253). Şairler bu sancağı Abbasî alemi olarak da ifade etmişlerdir:

"Âlem içre şanki 'Abbâsî 'alemdür kâmeti

Ol siyeh-pûşa ki altun baş dèrler hâş u 'âm" Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1977, G. 254/3)

(Herkesin Altınbaş dediği o siyah giyimli sevgilininin boyu, sanki âlem içerisindeki Abbasî sancağıdır.)

g. Turuncu

Türk tarihinde turuncu bayrak kullandığı bilinen ilk devlet, Karahanlılardır. Karahanlıların hakimiyet sembolü, sırma işlemeli turuncu bayraktır (Barthold & Köprülü, 1977: 405). Osmanlı döneminde bu bayrağın varlığına dair ipuçlarına divanlarda rastlanır. Gelibolulu Âlî, ahının kıvılcımı turuncu valadan yapılmış bayrağa benzetmiştir:

"Gice âhum şerârı bir alay gösterdi bâlâdan

Niçe (bayraklar) açdı şu'leler nârencî vâlâdan" Gelibolulu Âlî (Aksoyak, 2018, G.1006/1).

(Gece ahımın kıvılcımı yüksekte alay gösterdi. Kıvılcımlar turuncu vâlâdan nice bayraklar açtı.)

h. Yeşil

Yeşil renk baharın, canlanmanın ve yaşamın rengi olarak Türklerde olumlu anlamlar ifade etmektedir. Bu rengin bayraklarda kullanımı Orta Asya'da devlet kuran Kırgız Türklerine değin uzanır. Arap gezgin Ebû Dülef, Kırgızların yeşil renkli bayrak kullandıklarını dokuzuncu yüzyılda kaydetmiştir (Genç, 1996: 27). Osmanlı döneminde tercih edilen bayrak renklerinden biri de yeşildir. Sadece yeşil renkli düz zeminden oluşan bayraklar olduğu gibi üzerinde üç hilal işlenmiş bayraklar da Osmanlıda yaygındır. Yeşil renk, İslam ile özdeşleştirildiğinden şiirlerde de İslami unsurlar ile birlikte anılmıştır. Hz. Muhammet'ten yadigâr olan sancak-ı şerif, yeşil renktedir. Şairler, Hz. Peygamberin yeşil renkli bu bayrağından şiirlerinde bahsetmişlerdir:

"Çü hâkden getürem sebze gibi haşırda baş

Livâ'-ı sebz-i Nebî servi sâyesinde kopar"

Ahmet Paşa (Tarlan, 1992, Kas. 14/290)

(Mahşerde topraktan bitki gibi baş vermem için servi, peygamberin yeşil sancağının gölgesine koşar.)

Yeşil renkli bayraktan bahseden Emrî, bu sancağın Hz. Hızır'ı simgelediğini ifade eder. Hızır kelime olarak yeşil adam demektir. Anlatılara göre Hz. Hızır kuru otlara otursa onlar yeşerir, yürüdüğü yerlerde çimenler büyür (Döğüş, 2011: 83). Bu inancın etkisiyle Emrî, âhın dumanını Hz. Hızır adına çekilen yeşil bir bayrak olarak hayal etmiştir:

"Hattun anup dūd-ı âh içinde kaldı cism-i ham

Döndüm ol şahsa çeker Hızr adına yeşil 'alem"

Emrî (Saraç, 2012, G.315/1)
(Ayva tüylerini anıp bükülmüş bedenim âh dumanı içinde kaldı. Hızır adına yeşil sancak çeken kişiye döndüm.)

Bahar tasvirlerinde kimi zaman gül bahçeleri bir devlet gibi düşünülmüştür. Bu durumda bahar padişah, çiçekler asker olur. Servi ise uzun boyuyla yeşil bayrak olarak tahayyül edilmiştir:

"Nite servi-i ser-efrâzı yeşil sancak edüb

Lâle-vü-gülден sipeh cem' eyleye şâh-ı bahar"

Hayali Bey (Tarlan, 1945, G. 94/20)
(Bahar padişahı nice yükseklerle uzanan serviyi yeşil bayrak edip lale ve gülden asker toplamış.)

İslam dininde melekler nurdan yaratılmış cinsiyetsiz varlıklardır. Fakat, minyatürlerde melekler kanatlı gençler olarak resmedilmiştir. Bu melek çizimlerinde kanat çizimleri aynı olsa da Hz. Cebrail'in kanat rengi yeşildir (Demir&Toprak, 2020: 8). Fuzuli, Cezayir Kalesi'nin fethi üzerine Ayas Paşa için yazdığı şiirinde yeşil sancağı Hz. Cebrail'in yeşil kanatlarına benzetmiştir:

"Râyet-i hadrâ çekildi ol hisârun fethine

Yoksa kal'-i kal'a-i küffâra Cibrîl açtı per"

Fuzuli (Kılınç, 2021, Trcb.1/9-3).
(Kafirlerin kalesine Cebrail mi kanat açtı yoksa o kalenin fethi için yeşil bayrak mı açıldı?)

2. Desenler

Divanlarda bayraklar hakkında verilen bilgilerden biri de üzerlerine nakşedilen desenlerdir. Bazı bayraklar tek bir renkten bazıları ise birden fazla renkten meydana gelmiştir. Kimi bayraklar düz bir zeminden oluşurken kimilerinin üzerine çeşitli motifler işlenmiştir. Türk devletleri bayraklarını; kurt başı, ejderha, güneş, hilal, kılıç ve pençe-i âl-i aba gibi çeşitli figürlerle süslemiştir. Güç timsali olan kılıç, Türkler için önemli bir simgedir. Fakat bayraklarda görülen Zülfikar, Hz. Muhammet tarafından damadı Hazreti Ali'ye hediye edilen çift ağızlı bir kılıçtır. Zülfikarlı bayraklar on beşinci yüzyıla kadar Osmanlı donanmasında padişaha ve paşalara aittir. Özellikle Bektaşî tarikatına bağlı olarak bilinen Yeniçeri bayraklarında kullanılmıştır (Hathaway, 1999: 153). Divanlarda bayrakların üzerine işlenmiş çeşitli şekillere değinilmiştir. Bunlar alfabetik olarak şöyledir:

a. Arslan

Türk kültüründe aslan; cesaret, yiğitlik, kuvvet ve ihtişam sembolüdür. Bu nedenle aslan, bayraklarda kullanılan bir desen olmuştur. Gazneliler, Mısır'da kurulan Tolunoğulları beyliği ve Sultan Baybars bu sembolü bayraklarına taşımıştır. Anadolu Selçuklular 'da bazı bayraklarda aslan deseni bulunmaktadır (Öztürk, 2019: 35). Şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı döneminde de aslan desenli bayraklar kullanılmıştır.

"Dutmaga mülk-i cihâni çözücek sancak olur

'Alemün mâh u şafak bayragun ey şîr-livâ" Sehî Bey (Yekbaş, 2020, Kas. 9/47)

(Ey padişah, dünya ülkesini ele geçirmek için aslanlı bayrak çözülüp sancak olur, ay alem, şafak bayrağın olur.)

b. Balık

Balık, Türk kültüründe önemli bir semboldür. O, Türk mitolojisinde gök gürültüsünün hayvan biçimindeki halidir. Kültürümüzde balık, bolluğun, bereketin ve refahın sembolüdür. Bazı Türk destanlarında dünya bir balığın üzerinde durmaktadır (Kayalı, 2016: 255-256). Türk efsanelerinde balık, bir koruyucu hatta kurtarıcı rolü üstlenmiştir. Şekil değiştirme ile kahramanın kurtulduğu efsanelerde balık, dönüşülen hayvanlardan biridir. Kimi zaman bu şekil değiştirme kahramanın isteği ile olmaz. Metin Ergun'un yazmış olduğu *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı eserde geçen Karagöl efsanesinde, balığa dönüşme motifi bir cezalandırmadır (Ergun, 1997: 372). Balık sembolü, Osmanlı sancaklarında da yer almıştır. Yeniçeri ocağında her ocağın ve ortanın kendi sancağı bulunmaktadır. Bir yeniçeri şair olarak Benderli Cesarî, ocağın yirmi beş bölükten oluştuğunu bildirir. Kendi ortasının sancağında kara balık sembolü bulunduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Biz yigirmi beş bölük yoldaşız ey `âlî-şân

Kara balık ortamız içre konulmuşdur nişan" Benderli Cesari (Akkuş, 2010, G. 677/1)

(Ey şanı yüce olan padişah, biz yirmi beş bölük yoldaşız. Kara balık ortamız içinde nişan konulmuştur.)

c. Ejderha

Ejderha, tüm dünya mitolojilerinde görülen hayalî bir varlıktır. Batı dünyasında kötülüğün sembolü iken özellikle Eski Türklerde ve Çin kültüründe bolluğun, bereketin ve gücün simgesidir. Doğuda ejderhalar özellikle su ile ilişkilendirilmiştir. Ejderha bazı tasvirlerde yılanımsı uçan bir sürüngenken bazılarında kanatlı, kurt kulaklı veya tavus kuşu gibi renkli tüylere sahip resmedilmiştir. 12 hayvanlı Türk takviminde ejderha, bir yıl ismidir. Türk mitolojisinde ejderha, gücün sembolüdür (Duman, 2009: 485-487). En eski yazılı kaynaklarımız olan Göktürk abidelerinde ejderha resimleri bulunmaktadır. Bu ejderha motifleri hükümdarlığı temsil etmektedir. Ejderha alplık, yiğitlik ifade eden bir sembol olarak eserlerde anılmıştır. Nizami, *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevisinde Hüsrev'i övgüyle betimlerken onun hakkında *"ejderhalarla boy ölçüşmeye başladı"* demektedir (Çoruhlu, 1995: 60-65). Osmanlı devletinde ejderha bir güç timsali olarak sancaklara işlenmiştir. Osmanlı ordusunda kullanılan ejderha desenli bayraklar, şiirlerde *ejderha-peyker* (ejderha yüzlü) olarak anılmıştır:

"Nizeler cümle elif harfi gibi olmuş sipâh

Ana her satırı olupdur ejdehâ-peyker livâ" Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1977, K. 17/35)

(Mızrakların hepsi elif harfi gibi asker olmuş. Her satırı ona ejderha yüzlü bayraktır.)

Sevgilinin saçı, ejderhalı bayrak taşıyan bir ordu gibidir:

"Kişver-i rûma çeker sancâk diyâr-ı çinden

Ejdehâ-peyker 'alemler kaldurup ser kâkülün" Rumelili Zaifi (Akarsu, 1995, G.187/4)

(Saçın, Çin ülkesinden Rum askeri üzerine ejderha yüzlü bayrak çekip baş kaldırır.)

Zâtî, sevgilinin boyunu bir göndere, saçını da gönderin üzerinde bulunan bayrağa benzetmiştir:

"Şeh-i mülk-i melâhatsin 'araklar hâller leşker

Livâ-yi ejdehâ-peyker sana ol kadd ü kâkıldür" Zâtî (Tarlan, 1970, G.375/4)

(Güzellik ülkesinin padişahısın; ter damlaları ve benler asker, o boyun ve perçemin sana ejderha yüzlü bayraktır.)

Şairlerin âhı, ejderha desenli bayrağa benzetmişlerdir. Peş peşe akan gözyaşı damlaları şaire sıraya girmiş askerleri hatırlatmıştır:

"Şâh-ı 'ışkam dikedüm âhumdan livâ-yı ejderi

Ser-te-ser tutsa cihânı tan mı yaşum 'askeri" Muhibbî (Ak, 1987, G. 4105/1)

(Aşk padişahıyım, âhımdan ejder bayrağını diktim. Gözyaşımın askeri baştan başa tüm dünyayı tutsa şaşılmaz.)

Peygamber kıssaları klasik Türk edebiyatının beslendiği önemli kaynaklardan biridir. Şairler, bayrak ile Hazreti Musa'nın esasının ejderhaya dönüşmesi arasında benzerlik kurmuştur:

"Hazret-i Mûsâ 'asâsı gibi rumh-ı gâziyân

Görünür 'ayn-ı 'adûya ejdehâ-peyker livâ" Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1997, Kas. 15/7)

(Gazilerin mızrakları düşmanların gözüne Hazreti Musa'nın asası gibi ejderha yüzlü bayrak görünür.)

d. Güneş

Güneş, antik toplumlarda büyük saygı gören ve kutsiyet ithaf edilen gök cisimidir. Bu toplumlarda göğün veya kâinatın efendisi, güneştir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe de güneşe büyük önem verilmiştir. Evlerin, otağların girişi gün doğumunu görecektir şekilde yapılmış, mezarlara güneşin simgesi çizilmiştir (İstanbul, 2020: 11-12). Güneş; hurşid, şems, Hüsrev, mihr gibi kelimelerle divanlarda sıkça anılan bir gök cisimidir. Göğün efendisi, padişahı olarak görülen güneş şiirlerde sevgiliye ve dönemin padişahına benzetilir. Güneş kelimesi için Hüsrev kullanılarak hem padişah hem de güneş ima edilir (İstanbul, 2020: 20-23). Güneş simgesi, Osmanlı devletinde tuğralardan bayraklara birçok yerde işlenmiştir. Nefî Osmanlı'nın Batı dünyasını fethetmesi arzusunu altından güneş işlenmiş bir bayrak ile ifade eder:

"Nitekim Husrev-i zerrîn livâ-yı seyyâre

Çeke memâlik-i mağrib-zemîni fetha alem" Nefî (Akkuş, 1993, Kas. 36/40)

(Altın güneşli gezen sancak, sonunda batı ülkelerini fethetmek için bayrak çeksin!)

Bayrağa işlenmiş güneş ile yer yüzünü aydınlatan güneşi karşılaştıran şairler, Osmanlı bayrağının daha üstün olduğunu vurgulamışlardır:

"Âfitâb-ı râyına olmaz mukâbil nice kim

Arz ede tabı u alemle nûrdan leşker güneş" Ahmet Paşa (Tarlan, 1992, Kas. 4/43)

(Güneş, ışıktan alemle asker ve sıcaklık sunsa bayrağının güneşe denk olmaz.)

e. Hilal

Hilal, Türklerin bayraklarında bulunan simgelerden biridir. Gece karanlığında göğü aydınlatan ay, eski inanışların birçoğunda kutsal kabul edilmiştir. Gök-tanrı dinine inanan eski Türkler, göğe ait cisimler arasında özellikle aya saygı duymuşlardır (Savaş, 1994: 7). İslamiyet öncesi Türk devletlerince de kullanılan hilal, İslamiyet'in kabulü ile dinî bir kimlik kazanmıştır. Hadislerde sıkça anılan hilal; Müslümanlarca mutluluğun, bayramın, zaferin ve dirilişin simgesi olarak görülmüştür. Türk-İslam dünyasının lideri olan Osmanlı, bayraklarında hilale yer vermiştir. Bu dönemde hilalin yalnız kullanıldığı bayraklar olduğu gibi ay ve yıldızın birlikte nakşedildikleri de vardır. Elif Çetin, Ay yıldızın

Osmanlı bayraklarındaki tarihi üzerine yazdığı çalışmasında on altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ay yıldızlı bayrakların bulunduğu dikkat çekmiştir (2022, 80). Ahmet Paşa, bayraktaki hilalin ululuğunun gök ve güneş tarafından kiskanıldığını ifade etmektedir:

*"Mâh-ı râyât-ı celâlınden hacildir âsumân
Sâyê-i şebde hayâdan gizlenir ekser güneş"* Ahmet Paşa ((Tarlan, 1992, K.4/39)
(Yüce bayrağının ayından gök utanır, güneş gecenin gölgesinde utancından gizlenir.)

Emrî, bu bayrak için *mâh-peyker* (ay yüzlü) ifadesini kullanarak âşıkların gözyaşını savaşta bu bayrakla yürüyen askerler olarak tarif etmiştir:

*"Sipâh-ı eşki 'uşşâkuñ dökildi geldi sultânım
Yürüsün kâmet-i servüñ livâ-yı mâh-peykerle"* Emrî (Saraç, 2002, G. 496/4)
(Ey sultanım, âşıkların gözyaşı askeri dökülüp geldi. Ay yüzlü bayrakla servinin boyu yürüsün.)

3. Kumaşlar

Divanlarda bayraklar hakkında verilen bilgilerden bir diğeri, bayraların hangi kumaşlardan yapıldıkları konusundadır. Bayraklar ipekli kumaşlardan yünlü kumaşlara çok farklı kumaş tiplerinden biçilmiştir (Soysal, 2010: 229). Sancakların kumaştan yapılan kısmına "*pervâz*" denilmiştir (Sami, 1998: 281). Şairler, yaşadıkları dönemde hangi kumaşların tercih edildiğine dair eserlerinde bilgiler vermişlerdir. Bahsedilen kumaşlar alfabetik olarak şöyledir:

a. Dârâyî

Dârâyî, sözlüklerde sert bir kumaş olarak tarif edilmiştir (Devellioğlu, 2004: 166; Parlatur, 2012: 319). Pakalın dârâyî kumaşının Osmanlı döneminde İran'dan ithal edildiğini bildirmiştir (1993: 393). Bu kumaş bayrak yapımının dışında giyim kuşamda da kullanılmıştır:

*"Dûşuñâ lâyık seniñ nâzik hevâyîler gerek
Çün miyân-ı nev-nihâl-i nâza mâ'îler gerek
Sünbülî reng olsa kemhâlar derâyîler gerek
Söyle ben saña ne biçdirsem ne renkler iyidir"* İlhamî (III. Selim, Ş. 33/2)
(Senin omzuna layık nazik maviler gerek. Çünkü nazlı taze fidanın beline maviler gerek; sümbül renkli kemhalar olsa, dârâyîler gerek; söyle, ben sana ne biçtireyim ne renkler iyidir?)

b. Pergâle

Pergâle, kaba kumaştan dokunmuş sert bir kumaş türüdür. Bu kelime aynı zamanda "*parça*" demektir (Sami, 1998: 278). Şairler bu kelimeyi hem bayrak kumaşı hem de parça anlamına uygun gelecek şekilde kullanmışlardır. Emrî, akan kanlı göz yaşının içinde sağlık padişahı ile savaşırken görünen kırmızılıkları onun bayrağının pergâlesi olarak tarif eder. Burada görünen hem sağlık padişahının bayrağının kumaşı hem de bayrağının parçaları olacak şekilde beyit düzenlenmiştir:

*"Şeh-i sıhhatle ceng itdüm bu seyl-i hûn-ı eşk içre
Livâsı bayraqıdur görinen pergâle pergâle"* Emrî (Saraç, 2002, G. 470/4)
(Bu göz yaşının akan kanı içinde sağlık padişahı ile savaşım. Pergâle pergâle görünen onun sancağı bayrağıdır.)

c. Şâlî

Şâlî, tiftikten dokunan ince bir kumaş türüdür. Kaba dokunmuş hali, sağlamlığı ile bayrak yapımında tercih edilmiştir (Pakalın, 1993, C. III: 300-307). Kırmızı şâlî kumaşlardan bayrak biçilmiştir. Bu ince kumaş giyimde de kullanılmıştır:

"Ey şeh-i hûbânım eyle ol kad-i mevzûna sen

Reng-i gülden câme bûy-ı yâsemenden pîrehen
Servsin sana yeşil şâlî gerekdir nîm-ten

Reng-i gülden câme bûy-ı yâsemenden pîrehen"

Nedim (Macit, 2014, K. 11/238)

(Ey güzellerin padişahı! Sen o uyumlu ve güzel boyuna gül renginden elbise, yasemin kokusundan gömlek yap. Sen servisin; sana yeşil şâlî mintan, gül renginden elbise, yasemin kokusundan gömlek gerektir. Ey gül vücutlu, bağa gel; ey gonca ağızlı açıl, gül.)

d. Vâlâ

Vâlâ, ince ipekli bir kumaş türüdür. Bugün tafta olarak anılan kumaş türüne halk arasında vala denilmiştir. En çok orduda kullanılan vâlâ, sert ve dayanıklı bir ipek kumaştır. Bu kumaşın parlak olması için dokuması bitince yüzeyine zamk sürülür. Bu parlak kumaş, giyim kuşamda da kullanılmıştır (Çatalkaya& Atalayer, 2021: 40). Klasik Türk şairleri bu kumaştan bayrak yapıldığı bilgisini eserlerine taşımıştır:

"Eylerüz âhumuz efrâste-i çarh-ı berîn

Mîr-i ceys-i elemüz râyet-i vâlâ çekerüz"

Beyanî (Başpınar, 2014, G. 357/4)

(Dert ordusunun komutanıyız. Âhımızı, yüce göğün yükseltilmiş vâlâdan bayrağı yaparız.)

Kırmızı rengiyle meşhur bu kumaş, şiirlerde şafağa benzetilmiştir. Necati Bey, şafak kızılığında gördüğü hilali ahından oluşan kızıl vâlâdan yapılmış bir bayrak olarak tasvir etmektedir:

"Padişahem sancağım ah ü alemdir mah-ı nev

Kim şafak anun nigara kırmızı valasıdır"

Necati Beğ (Tarlan, 1992, G. 85/2)

(Ey sevgili! Ben padişahım. Sancağım âhtır ve alemi hilaldir. Şafak o bayrağın kırmızı kumaşındır.)

Günümüzde gelinlik için beyaz renk tercih edilirken geçmişte Türk toplumunda başta kırmızı olmak üzere birçok renkte gelinlik giyilmiştir. Gelinlik rengi ne olursa olsun Türk toplumunda duvak, kırmızıdır (Aktepe& Erol, 2019, 340). Kırmızı vâlâdan yapılan bayrak, şairlere kırmızı duvaklı bir gelini hatırlatmıştır:

"Âl vâlâlarla her bayrak 'arûs-ı fethdür

Olmağa a'dâya hempehlû iderler âller"

Kara Fazlî (Özkat, 2005K.11/9)

(Düşman ile dost olunmaz, hileler yaparlar. Kırmızı valalarla her bayrak, fethin gelinidir.)

e. Zer-beft Kumaş

Zer-beft veya zer-bâfte, sırmalı kumaş demektir. Özellikle saray halkı tarafından tercih edilen ve kalitesi fermanlarla koruma altına alınmış olan bu kumaşın bayrak kumaşı olduğuna dair ipuçları beyitlerde bulunmaktadır (Koçu, 1967: 249). Sehi Bey, bayrakların üzerinde bulunan altından yapılmış alemleri yılanlara benzetirken sancak kumaşını ulu hilatlara benzeyen zer-beftten yapılmış bir elbise olarak tarif eder:

"Görünen câme-i zer-beft altunlu 'alemlerle

'Alemler mârdur zer-beft câme ulu hil'atdür"

Sehi Bey (Yekbaş, 2020, Kas. 18/25)

(Altınlu alemlerle zer-beft giysi gibi görünen alemler yilandır zer-beft giysi ise yüce hilattır.)

4. Süsleri

Bayraklar, bayrak direği ile yüksekte taşınmıştır. Bayrak direği, bayrağın kenarları ve bayrağın üstündeki direk süslenmiştir. Şairlerin bahsettiği bayrak süsleri alfabetik olarak şunlardır:

a. Alem

Arapçada alem kelimesi “*yol gösteren iz*” anlamına gelmektedir. Alem kelimesi bayrak anlamında kullanıldığı gibi bayrağın üzerine yerleştirilen süsleri de ifade eder. Alemler farklı şekillerde ve çok farklı materyallerden (demir, bronz, altın, at kılı vb.) yapılmıştır. Türkler alem kelimesi yerine moncuk/muncuk veya boncuk kelimelerini de kullanmışlardır (Soysal, 2010: 215). İslamiyet’ten önce Türk devletleri bayraklarını küre şeklinde alemlerle süslemişlerdir. Bu küreler üzerine hayvan şekilleri de konulmuştur. Bugün British Museum’da bulunan küre üzerinde duran kıvrık boynuzlu geyik figürü bu alemlerin ilk örneklerindedir. Osmanlı devleti de bayrakları, alemler ile süslenmiştir (Erdem, 1989: 2-352). Alemler mimaride, tarikat ve devlet bayraklarında da yer almıştır. Gül Güler, Anadolu müzelerinde bulunan alemler üzerine yaptığı çalışmasında alemlerin; ejder, boynuz, palmet, mızrak, damla, zülfikâr, el, peykân (ok ucu), ay, ay-yıldız, güneş, insan yüzü ve Hz. Muhammed’in ayak izi şeklinde olduğunu belirtmiştir (Güler, 1993: 20). Divanlarda bu alemlerin bir kısmının altından yapıldığı bildirilmektedir:

“*Yüce altun başlu sancagun ile yükde durup*
Dâimâ ‘izzetde vü devletde ol iy şeh-süvâr” Rumelili Zaifî (Akarsu, 1995, K.6/25)
 (Ey iyi at binen sevgili, yüce altın başlı sancağın ile yükte durup daima izzette ve devlette ol!)

Alem, altından yapılmış olarak bahsedildiğinden şairler ona altın baş da demişlerdir. Revanî, gül dalını bayrak direğine gülü ise al bayrağa benzettiğinde alem sözcüğü yerine altın başlı tanımını kullanmıştır:

“*Şâh-ı gülden yine altun başlu sancak kaldurup*
Pâdişâh ile gazâyâ ‘azm ider benzer çemen” Revanî (Avşar, 2017, Kas. 22/14)
 (Çimen, gül dalından yine altın başlı/alemlerli sancak kaldırıp padişah ile gazaya kalkışmışa benzer.)

b. Tuğ

Sancak ile birlikte anılan bir başka nesne, tuğdur. Kaynaklara baktığımızda tuğ, mızrak veya direğin tepesine bağlanmış at kıllarıdır. Direğin ucuna alemler geçirilmiştir. İlk tuğlar kutsal sayılan yak kılından yapılırken daha sonra at kıllarından yapılmıştır. Tuğ, bayrak ve kös gibi bağımsızlık alameti olarak kabul edilmiştir (Çoruhlu, 2012:330). Şairler tuğdan çeşitli vesilelerle bahsetmişlerdir. Nev’î, şehzadelerin öldürülmesi üzerine yazdığı şiirinde tuğ ve perçem kalmadı diyerek Osmanlı’nın geleceği için duyduğu endişeyi ifade etmektedir:

“*Ol livâ-yı saltanat gibi elif-kad mâhlar*
Pür-ham-ı merg oldılar bir tuğ u perçem kalmadı” Nev’î (Tulum & Tanyeri, 1977, trkb.1/II-15)
 (O saltanat bayrağı gibi elif boylu aylar, öldüler, bir tuğ ve perçem kalmadı)

Aşkî şeriatın ayı olarak tanımladığı padişah ister doğuya ister batıya sefer düzenlemek istese güneşin onun önünde tuğ taşıyacağını bildirir. Bu beyitte gazaya gidilirken bayrakla birlikte tuğun da ordunun önünde ilerlediği bilgisi verilmiştir:

“*Ol mâh-ı şer’ şarka vü ger garba kılsa ‘azm*
Her subh önince mihr çeker sâdikâne tuğ” Üsküdarlı Aşkî 8Uzun, 2011, Kas.25/10)
 (O şeriatın ayı, batıya ya da doğuya sefer düzenlemeyi istese her sabah güneş onun önünde sadık bir şekilde tuğ çeker.)

c. Mehçe

Bayrak direklerinin veya minarelerinin üstüne hilal şeklinde konulan süslere mehçe denilmiştir. Mehçe yerine aycığaz, kumeyr veya zer-mehçe kelimeleri de kullanılmıştır (Tulum, 2011: 1181).

Şairler bayrakların mehçelerle süslenişinden bahsetmişlerdir. Baki, geceyi aydınlatan hilalin ışığını güneşten alması gibi mehçelerin de zaferler sayesinde parladığını söylemektedir:

“Mehçe-i râyet-i mansûr-ı cihân-efrûzı

Matla’-ı subh-ı zaferden yine oldı tâbân” Baki (Küçük, 1994, Kas. 2/5)

(Dünyayı aydınlatan zafer kazanan bayrağının mehçesi, zafer sabahının gün doğumundan yine aydınlandı.)

d. Mushaf

Saltanat bayraklarının üzerine küçük sandıklar içerisinde Mushaflar hazırlanarak takılmıştır. Bu Mushaflara *“Sancak Mushafı”* veya *“Sancak Kuran’ı”* denilmiştir. Hattatlar tarafından kaleme alınan bu eserler gümüş kutulara yerleştirilerek bayraklara monte edilmiş, halkalara zincirlerle veya kaytanlarla bağlanır (Acar, 2005: 123). Mushafın konulduğu kutu; üçgen, dikdörtgen, kare veya çokgen şeklinde olur. Birden fazla Mushaf sancağa bağlanabilir. Şairler, bu Mushafların mücevherlerle süslenmiş olduğundan bahsetmiştir:

“Rûy-ı zîbâñı görenler ol ser-âmed kadd ile

Sandılar bir cevherî mushaf livâ üstündedir” Yahya Nazım (Gümüş, 1992, G. 299/2)

(O uzun boy üzerinde güzel yüzünü görenler bayrak üstünde mücevherli Mushaf sandılar.)

5. Bayrakla İlgili Âdetler

Türk kültüründe bayrak, yalnızca ordu ve devleti temsil eden bir sembolden ötedir. O, doğumdan ölüme Türk halkının yaşamının her anındadır. Dünden bugüne bayrakla ilgili birçok âdet bulunmaktadır. Bugün dahi ülkemizde kimi yörelerde düğünün başlaması bayrağın dikilmesi ile başlar (Akyürek, 2020: 193), inşası biten eve (Zengin, 2018: 1139), minare ve minberlere (Çevrimli, 2024: 322) ve şehit evlerine bayrak asılır. Osmanlı döneminde bayrakla ilgili âdetler hakkında şiirlerde bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı toplumunda bir durumun ilanı, savaş ilan etmek, isyan etmek veya halkı fethetmek için bayrak açılmıştır. Şairler bayrak açma ifadesini bu düşünceleri ifade etmek için kullanmıştır. Sevgili örtüsünü açınca gönüller delirdiğini ilan etmek için bayrak açar:

“Dökdü omuzdan pûşu saçagını

Açdı gönüller deli bayragını” Şeyh Galip (Okçu, 2014, G.312/1)

(Omuzdan örtüsünün saçagını döktü. Gönüller deli bayrağını açtı.)

Şiirlere göre fethetme gidilirken ordunun önünde bayrak gitmektedir. Gazaya katılmak isteyen savaşçılar bu bayrağı takip etmişlerdir. Bir padişah şair olarak Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbî), aşkı bir savaş gibi tarif ettiği beytinde gönül fethine giden ordusunun önünde âhımını bir sancak olarak tarif etmiştir:

“Tabl itdi dögüp sînemi gam leşkeri benzer

Dil fethin ider önce çeküp âhum ‘alem-vâr” Muhibbî (Ak, 1987, G.526/2)

(Dert askeri göğsümü dövüp davul etti, öncüne âhımını bayrak gibi çekip gönlü fetheder.)

Fethetme gidileceği zaman bayrağın açıldığına değinen Atayı, fethi bir rüzgâra benzetmiştir:

“Nesîm-i feth ile bayrak açılısın yürisin ‘asker

Muvâfik rüzgâr esdi münâsib bâd-bân buldı” Nev’îzâde Atâyî (Karaköse, 2015, K.20/17)

(Fetih rüzgârı ile bayrak açılısın, asker yürüsün. Uygun rüzgâr esti, uygun yelken buldu.)

Bayrak, savaşın sembolü olduğu gibi neşeli olayların da baş rolündedir. Zorluklarla ulaşılan Haremeyn bölgesine varan hacılar, bayrak açarak geldiklerini haber vermişlerdir. Hacılar tarafından özellikle

yeşil bayrak tercih edilmiştir (Pamuk, 2025: 112). Hayalî Bey, âhının kıvılcımını bir bayrak; sevgilinin mahallesini Kâbe olarak hayal ederek bu âdetten bahsetmiştir:

“Şu’le i âh ile ‘azm etdi Hayâli kuyuna

Nitekim sancak çeker vardukda begler Ka’beye”

Hayali Bey (Tarlan, 1945, G. 36/5)

(Hayali, âh kıvılcımı ile mahallene gelmeye karar verdi. Sonuçta beyler Kabe’ye vardıklarında bayrak çeker.)

Bayrakların taşınması konusunda da şairler âdetlerden bahsetmişlerdir. Şiirlerden anlaşıldığına göre bayraklar tekbir ve salavatlar eşliğinde taşınmıştır. Muhibbî, Allah Allah nidalarıyla bayrak çekildiğini bildirmiştir:

“Allâh Allâh diyelüm sancak-ı şâhî çekelüm

Yüriyüp her yanadan şarka sipâhî çekelüm” Muhibbî (Ak, 1987, G.2358/1)

(Allah Allah diyelim, şâhî sancak çekelim. Her taraftan yürüyüp doğuya asker çekelim.)

Bayraklar taşınırken dini ibareler söylendiği gibi bayrakların üzerine de bu tür ibareler yazılmıştır. Bayrakların üzerine Kur’an-ı Kerim’den ayetler; Hazreti Ali, Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin ile Hazreti Osman’ın adlarını yazmak, Osmanlı döneminde âdettir (İltar, 2015: 96). Şairler sancak üzerine yazılan ayetlerin özellikle Fetih Suresi’nden seçildiğini bildirmiştir:

“Yazup livâna Sûre-i Feth Âyet-i Nasîr

Kazdı Du’â-i Seyfî şehâ tîguna Hudâ” Rumelili Zaifî (Akarsu, 1993, Kas. 7/4)

(Ey padişah! Allah sancağına Fetih suresi Nasîr ayeti yazıp kılıcına kılıç duası kazıdı.)

Osmanlı döneminde yenilgiye uğratılan düşmanın bayrağını baş aşağı ederek padişahın huzuruna çıkarmak âdettir. Yenilginin işareti olan bu davranış şiirlerde yer bulmuştur:

“Husrevân-ı mülk-i gam her ‘arsada firûzdur

Görmedi kimse livâ-yı dûd-ı âhı ser-nigûn” Azmizade Hâletî (Kaya, 2017, G.579/2)

(Dert ülkesinin padişahları, her yerde mutludur. Hiç kimse âh dumanının bayrağını, baş aşağı olmuş şekilde görmedi.)

Teslim olan tarafın daha fazla zarar görmemek için çektiği bayrağa teslim bayrağı denilmektedir. Teslim bayrağı şiirlerde aman bayrağı olarak anılmıştır:

“Şerâr-efşân olup fark-ı serimde şu’le-i âhim

Yine burc-ı bedende bir livâ-yı el-amân dikdi” Yahya Nazım (Çakır, 2018, G. 686/4)

(Âhımın alevi başımın üstünde kıvılcım saçarak vücut burcunda aman bayrağı dikti.)

Günümüzde şehit tabutları al bayrağa sarılır. Osmanlı döneminde şehit mezarlarına bayrak asma âdetine şiirlerde yer verilmiştir. Sevgilinin elinden can verdiğinde kendisini bir aşk şehidi olarak gören şairler, mezarlarına bayrak asılmasını istemişlerdir:

“Nîzesinden o sipâhî güzelinün ölice

Al bayrak dikesüz kabrûme kanlu kefeni” Üsküdarlı Aşkî (Uzun, 2011, G. 516/3)

(O sipahi güzelin mızrağından ölünce kanlı kefenimi mezarıma al bayrak olarak dikiniz.)

SONUÇ

Bayrak, bir milletin bağımsızlığını ve egemenliğini ifade eder. Türkler için bayrak geçmişten günümüze var oluşlarının sembolüdür. Türklerin bağımsızlığını temsil eden hükümlerlik sembolü olarak ilk karşımıza çıkan tuğlardır. Tuğlar ilk olarak Tibet öküzü kıllarından yapılırken zamanla at kıllarından yapılmaya başlanmıştır. Kumaş bayrakların kullanılmaya başlanmasından sonra da

tuğların kullanımı devam etmiştir. Dokuz tuğ padişahı temsilen savaş zamanlarında hanedan sancaklarıyla birlikte padişahın olduğu yerde bulunmuştur. Türkçede bayrak kelimesinin en eski hali "batak" şeklindedir. Zamanla bu kelime bayrak olarak telaffuz edilmiştir. Osmanlı toplumunda bayrak ve sancak kelimeleri aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bayrak yerine sancak kelimesinin yanında Osmanlı döneminde livâ, rây ve râyet de kullanılmıştır. Osmanlı devleti birden fazla bayrak ile temsil edilmiştir. Hanedanı, orduyu, donanmayı ve tarikatları temsil eden birden fazla bayrak vardır. Bu bayraklar hakkında divanlarda çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Türklerin bayrak rengi seçiminde renklere yönelik inançları etkili olmuştur. Divan şairleri, Osmanlı bayraklarının renklerini ak, al, ala, altın, siyah, kızıl-sarı-yeşil, turuncu ve yeşil olarak vermiştir. Beyaz renkli bayrak Osmanlı'nın ilk bayrağı olarak hanedanlık bayraklarından. Özellikle Kızılbaşlara karşı savaşılmasını istenilen şiirlerde bu bayrağa yer verilmiştir. Beyaz bayrak beyaz tenli sevgiliye ve Hazreti Yusuf'un babasının gözlerini açan mucizevi gömleğine benzetilmiştir. İslamiyet öncesi Türk devletlerince de tercih edilen kırmızı renkli bayrak, Osmanlı döneminde hem hanedan hem vezir bayrağı olarak bahsedilmektedir. Bu renk altını, gücü ve mutluluğu ifade etmiştir. Düğünlerde gelinlik ve mutlaka duvak kırmızı kumaşlardan yapılmıştır. Ala yani karışık renkli bayraklar akıncılara mahsustur. Altın renkli bayrakların yanında üç renkli (kızıl-sarı-yeşil) bayraklar da beyitlerde boy gösterir. Siyah renk her ne kadar İslamiyet öncesi Türk toplumunda olumsuz anlamlar içerse de Hazreti Muhammed'in bayraklarından biri olmasıyla Osmanlı döneminde kullanılmıştır. Bu bayrağa Abbâsî bayrağı da denilmiştir. Karahanlıların kullandığı turuncu renkli hanedan bayrakları, şiirlere göre Osmanlı devletinde de var olmuşlardır. Yeniden canlanan baharın rengi olarak yeşil renk bayraklarda sevilen renklerden. Peygamberin ve Hazreti Hızır'ın bayraklarının da yeşil olduğu bildirilmiştir. Yeşil bayrak Hazreti Cibrail'in kanatlarına da belirmiştir. Bu nedenle bakılınca İslamiyet öncesi Türk inançlarının etkisi olduğu gibi beyaz, siyah ve yeşil bayraklara İslami anlamlar da yüklenmiştir. Bayraklar düz bir zemin olabileceği gibi üzerlerine çeşitli şekiller nakşedilmiş olanlar da vardır. Şiirlere göre bayraklar üzerine güç timsali olan aslan, bereket sembolü olan balık, mitolojik bir yaratık olan ejderha, güneş ve hilal işlenmiştir. Şairler eserlerinde bayrakların biçildiği kumaşlar hakkında bilgiler vermektedir. Şiirlere göre bayraklar sert dârâyî ve pergâleden, ince şâlî, vâlâ ve zerbef kumaşlardan yapılmıştır. Bu kumaşlar, giyimde de kullanılmıştır. Bayraklar, boncuk/moncuk denen genelde altından yapılmış alemlerle, tuğlarla, mehçe ve küçük gümüş kutulara konulan sancak Mushaflarıyla süslenmiştir. Divan şairleri, bayrak çevresinde gelişen âdetlerden bahsetmişlerdir. Bir durumun ilanı, fethi çağrı veya isyan edilesi durumunda bayrak açılmıştır. Hacılar Haremeyn'e yeşil bayrak açarak varırlar. Bayrağın taşınması konusunda da âdetlerden şiirlerde bahsedilmiştir. Bayrak "Allah Allah" nidalarıyla, salavat ve tekbir sesleriyle taşınmıştır. Teslim olan aman bayrağı çekerken, yenilen devletin bayrağı ters asılmıştır. Şehitlerin kabrine bayrak asılmıştır. Sonuç olarak verilen tüm bu bilgiler ile klasik Türk şiiri, Osmanlı bayrakları konusunu araştıranlara yeni bir pencere açmaktadır.

Çıkar Çatışması

Araştırmacının, araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Yazar Katkısı

Bu çalışmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesi yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma yazılı belge ve eserler üzerinde gerçekleştirildiğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acar Ş. (2005). Sancak Kuranları, *Antik Dekor*, 88, 120-124.
- Ak, C. (1987). *Muhibbî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Akarsu, K. (1993). *Rumelili Za'ifi Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*. İstanbul: MEB.
- Akkuş, M. (1993). *Nefî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Akkuş, Y. (2010). *Benderli Cesari'nin Divanı ve Divançesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âli Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aktepe, Ş. & Erol, E. (2019). Osmanlı Dönemi Gelinlikleri ve Gelin Başlıkları. *The Journal of Social Science*, 3(5), 339-349. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.516782>
- Akyürek, R. (2020). Aydın Yöresi Tahtacılarında Düğün Gelenekleri: Bayrak Dikme-Tapı/Sahabı-Baş Kurbanı-Barışma Yemeği-Ocak Kazma Ritüelleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (93), 193-206.
- Akyüz, K. (1997). *Fuzûlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Avşar, Z. (2017). *Revânî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2013). Safevî, Kaçar ve Babür Bayrakları Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/2, 51-63.
- Barthold, W. & Köprülü M. F. (1977). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Başpınar, F. (2014). *Beyânî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0>
- Çakir, M. S. (2018). *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-tenkitli metin)*. Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Sivas.
- Çatalkaya Gök & E., Atalayer, G. (2021). Tarihsel Kumaşlardan Tafta Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma. *Arış Dergisi*, 18, 38-53. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2021.147>
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey Dîvân Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çevrimli, N. (2024). Minare ve Minberlere Bayrak Asma Geleneği'nin Vakıf ve Vakfiyeler Açısından Değerlendirilmesi. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 12(12), 321-333.
- Çetin, E. (2022). Osmanlı Bayraklarında Ay ve Ay Yıldız. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (83), 79-103.
- Çoruhlu, Y. (1995). *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul: Seyran.
- Çoruhlu, T. (2012). Tuğ. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41.
- Demir, S. S. & Toprak, F. A. (2020). "İslam İnanıcındaki Melek İmgesinin Güzel Sanatlar eğitimi Açısından Görsel Kimliği," *İzmir Demokrasi Üniversitesi 2. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, İzmir, Türkiye, pp.257-269.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın.

- Döğüş, S. (2015). Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74, 77-100.
- Erdem, S. (1989). "Alem". *DİA*, 2, 352-354.
- Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi II. Cilt Metinler*. Ankara: TDK.
- Genç, R. (1996). Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil. *Nevruz ve Renkler* içerisinde. Ankara: Atatürk Kültür Müdürlüğü, 41-48.
- Gökbilgin, M. (1966). Kanunî Süleyman'ın 1566 Zigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları. *Tarih Dergisi*, 16(21), 1-14.
- Güler, G. (1993). *Anadolu Müzelerinde Bulunan Bayrak ve Sancak Alemleri*. Hacettepe Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güler, G. (2018). Mevlevi ve Bektaşî Tarikatlarına Ait Bir Grup Bayrak ve Sancak Alemleri, *Turkish Studies*, (13), 10, 353-370.
- Gümüş, N. (1992). *Yahya Nazım Divanı (inceleme-metin)*. Erciyes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Gündüzöz, G. (2018). Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem ve Tuğ. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (85), 161-181.
- Hathaway, J. (1999). Unutulan İkon: Hz. Ali'nin Kılıcı Zülfikar'ın Osmanlı Türevi. (Çev. İdil Eser). *Cogito*, 19, 146-160.
- Heyet, C. (1996). Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri, *Nevruz ve Renkler* içerisinde, Ankara: Atatürk Kültür Müdürlüğü, 55-61.
- İltar, G. (2015). Giresun Müzesindeki Osmanlı Dönemi Sancak Alemleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 95-118.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İstanbulu, N. (2020). *Divan Şiirinde Güneş (XV-XVI. yy)*. Çukurova Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Kafalı, M. (1996). Türk Kültüründe Renkler. *Nevruz ve Renkler* içerisinde, 49-54.
- Karaköse, S. (2015). *Nev'izâde Atayî Divanı*. Malatya: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kâşgarlı Mahmut (2006). *Divanü Lügati't- Türk*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: TDK.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kayalı, Y. (2016). Hint ve Türk Mitolojilerinde Balık Motifi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (58), 252-265.
- Kılıç, A. (2011). Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49), 131-144.
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Kılınç, A. (2021). *Fuzuli Divanı*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Koca, S. (2000). *Türk Kültürünün Temelleri II*. Trabzon.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara.
- Köprülü, M. F. (1992). Bayrak. *İslâm ansiklopedisi*, 5, 247-254.

- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: TDK yayınları.
- Macit, M. (2014). *Nedîm Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Okçu, N. (2014). *Şeyh Galib Divanı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ögel, B. (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt: IV, Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt VI. Ankara: TTK.
- Özkat, M. (2005). *Kara Fazlî'nin Hayatı. Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öztürk, Ş. (2019). Türk Kültüründe Aslan. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 18-39.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.2. İstanbul: MEB.
- Pamuk, F. (2025). *Tarihten Günümüze Türk Devlet ve Toplumlarında Bayrak ve Bayrak Anlayışı*. Erciyes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı.
- Rezaei, M. (2018). "Türkçede Ala Sözcüğü", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7-16.
- Sakaoğlu, N. & Akbayrak, N. (2002). *Osmanlı Dünyasından Yansımalar*. İstanbul: Demirbank.
- Sami, Ş. (1998). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul. Alfa.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî Divanı*. Ankara: Eren.
- Savaş, M. (1994). Bayrak, tuğra, sancak. *Aksu Gazetesi*, 1-13.
- Soysal, M. E. (2010). Tarihsel süreçte bayrak ve sancaklarımız. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(42), 209-239.
- Sümer, F. (1959). Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler. *DTC Fakültesi Dergisi*, 17, 416-425.
- Şahin, İ. (2009). Sancak. *TDVİA*, 97-99.
- Tanrıbuyurdu, G. (2012). *Mu'îdî-Dîvân (Metin-Çeviri)*. Kocaeli Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Kocaeli.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: Erenler.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî divanı II*. İstanbul: İÜEF.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necatî Beğ Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Tulum, M., Tanyeri, M. A. (1977). *Nev'î Divan*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Tulum, A. M. (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK.
- Uzun, S. (2011). *Üsküdarlı Aşkî Dîvânı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>
- Yıldız, A. (2020). Kültürel Bir Gösterge Olarak Renk Sembolizmi ve Beyaz'ın Kültürel İşlevleri. *Türk Ekini*, 1/6, 37-49.

Yıldırım, E. (2020). Türklerde Bayrak Renkleri. *Çelebi Tarih Kültür ve Düşünce Dergisi*, (2), 48-60.

Yücel, Y. (1981). Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn. *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler III* içinde, Ankara: A.Ü. D.T.C.F.

Zengin, H., & Sütcü, Ç. (2018). Düzce Kültüründe Ev ile İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski İnanışlara Dair İzler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1139-1148.